

Trendy

Kterým směrem se lidstvo ubírá? Nemyslím touto otázkou zákruty politiky nebo perspektivy technického pokroku, jakkoliv důležité pro náš každodenní život mohou být. Chci tady poukázat na hlubší proudy, které pod vlnami menších nebo větších událostí probíhají staletími a přinášejí změny, jež jsou dlouho nenápadné, o to spíš ale ve svém důsledku nevratné. Jsou to trendy postojů a nazírání, které mění život jedince i společnosti během mnoha generací. Jsou takové trendy? A pokud, jak se domnívám, skutečně jsou, do jaké míry jsou jednoznačné ve své povaze?

Hlasy těch, kteří se domnívají mít v tom směru jasno, přehlušují střízlivější dojem, že hlubinný vývoj byl a zřejmě bude rozporný. Jistě, rozum se takové možnosti brání. K jeho základním určením přece patří schopnost volby mezi alternativami; stav, kdy je rozum rovnomocným protikladem k volbě vyzývá a zároveň zas od ní odrazován, je ochromující. Tak se myšlení i za cenu částečné slepoty opakovaně vrací k jednoznačnosti – jen, aby časem muselo konstatovat svou novou porážku. Vzniká tak otázka, zda je v samé podstatě vývoje jakási ironie, nebo jenom chladná iracionální rozpornost.

Jedním z nejméně rozporných trendů posledních staletí zde u nás na Západě se zdá být prosazování rovnosti. Celé rasy, národy, společenské skupiny či třídy, také ženy, nejnověji mladiství a děti a jindy zase lidé sexuálně jinak orientovaní či různě fyzicky nebo mentálně postižení se stále důrazněji dožadují zrovnoprávnění. Trend se zdá mít i obecnější podobu. Postihuje princip autority a hierarchie nejen v konkrétním životě společnosti, ale vůbec v postoji a nazírání: je opakovaně pohřbíván Bůh, téměř vzápětí je ale také zpochybněna autorita rozumu. Vyšší hodnoty dobra, pravdy, krásy postupně ustupují nároku rovnomocných chtění, mínění či vkusů. Na trhu hodnot údajně není preferovaných stánků. Těžko to popřít jako popis současnosti, ale jaksi současně lze říci téměř pravý opak: dějiny posledních staletí jsou plné hnutí, v nichž se lidé přeochoťně podřizují autoritě, jsou zbožňováni vůdcové, tabuizovány doktríny a v nichž se také s chladnou samozřejmostí likvidují lidé údajně méněcenní, ale také nepohodlní či prostě jiní. A pokud bychom tato hnutí chtěli vidět jenom jako přechodné šílenství lidstva, v němž najednou vyvěřely archaické atavismy, pohledme na současnou svobodnou společnost. Nejsou v něm hvězdy populární zábavy povyšovány až k úrovni jakýchsi malých božstev, za kterými jdou zástupy otrockých vyznavačů, visících na rtech svého idolu, aby pak mohly šířit jeho banality jako nové zjevení?

Nicméně odpor k autoritě a tím i vládě vůbec tady zřejmě je. Člověk jej nakonec promítá zpět na svůj vlastní druh, zvláště když ho snaha ovládnout přírodní a společenské procesy přivedla až na kraj katastrofy. Jiným nesporným trendem se tedy zdá být pokorný návrat lidí do náruče přírody a obecný sklon odevzdávat otěže vlády přirozeným silám – ať už jde o svět, společnost či vlastní lidskou bytost. I to však platí jaksi jenom napůl. Postoje mocných elit k přírodě se trochu podobají pastýřským hrám, módním v rokoku – obnova přírodního prostředí je leitmotivem mnohých deklamací, ale jenom mála činění. Samoregulace společnosti je hlásána, ale střídavě dávkována: modelem soudobého politika je liberál, který si pevně drží moc. A co průměrní lidé? Hlavní návrat k přírodě, který lze pozorovat, je stěhování z rostoucích měst na předměstí a pravidelné migrace o víkendech a dovolených, obojí se zničujícím účinkem na zbytky přírody.

Není tedy alespoň zřejmý trend k přirozenosti v lidech samých? Mnohokrát se ohlašoval konec svazujících předsudků a ideologií, odhalených jako různé převleky touhy po spáse člověka z vratkosti existence, ujařmené vědomím. Demýtizovaný, represe své přirozenosti zbavený novodobý člověk měl nalézt jednotu se svou tělesností a především smíření se svým vlastním bytím, které už provždy bude samo sobě smyslem. Lze tento vývoj

prohlásit za jednoznačný? K tomu abychom zavřeli oči před touhou stále více lidí ze všedního bytí utíkat pod vlivem drog; před nutkavým nakupováním a konzumem; před křečí, s níž elementární senzitivitu bičuje zábavní průmysl; před stále častějšími výbuchy samoučelného násilí; před trendem sexuálních poruch, neuróz a sebevraždy. Je své přirozenosti skutečně blíže ten, kdo ze svého těla a jeho smyslů všemi možnými prostředky ždíme rozkoš nebo aspoň nějaký ten vzruch pro svou chladně přihlížející pozornost?

Dobrá, trend k rovnosti a přirozenosti je zřejmě rozporný. Jak je to s trendem k sdružování? Rozpad rozdělovacích ideologií, potřeba družnosti a prostá výhodnost vedou stále větší komunity k prohlubující se integraci. Tak bychom to rádi viděli a lze i tady najít mnoho přesvědčivých dokladů. Nicméně mnoho argumentů nalezneme pro trend přesně opačný a nemusíme pro ně daleko. Není snad ani třeba dokazovat, že ten virus partikularizace a separatismu, jímž se zdá být infikován současný svět, není jen důsledek potlačování identity totalitními režimy minulosti: stačí se rozhlédnout do všech světových stran.

Je řeč o identitě. Její hledání, nalézání, upevňování – jak se tak často říká v různých souvislostech – je zřejmým trendem soudobého lidství. Přitom už sama forma takových výroků je rozporná. Těch identit už máme jaksi příliš mnoho: kulturní, náboženskou, národní, politickou, identitu profese či role, o té osobní – chápané zase v různých smyslech – ani nemluvě: tedy řadu identit zřetelně neidentických. Bylo by o nich možno mluvit dlouho, vezměme ale prostý příklad. Stále více lidí v současném světě vyhledává vysloveně cizí prostředí v touze po lepším životě, které je ovšem podmíněno odlišným stylem života. Když dosáhnou kýžených výhod, hlásí se důrazně o svou původní „identitu“, tedy zvyky, způsob myšlení a postoje, odpovídající prostředí, jež opustili; kdyby se jim takové identity plně dostalo, znamenalo by to ovšem ztrátu výhod, kterých dosáhli – a tedy nové stěhování nebo výbuchy hněvu, jichž jsme už dnes v některých zemích svědky.

Jaký závěr lze učinit už z těchto několika příkladů? Že si rovnost, svobodu, přirozenost, integraci, identitu přejeme, ale že jsou na světě nějaké temné síly, které se těm přirozeným přáním vzpouzí a jež je proto třeba odhalit a zničit – jak by řekli jedni? Nebo naopak, že ty ideje jsou jen jakési chiméry, které v našich myslích probouzejí nezodpovědní provokatéři – jak by řekli druzí? Nebo – do třetice – že si ty věci přejeme i nepřejeme, neboť nejen lidská duše, ale celá skutečnost je rozporná?

Touto poslední myšlenkou – ne tak novou, jak se tehdy zdálo – oslnil Hegel mnohé současníky i jejich potomky. Tvrzením, že rozpornost lze zrušit absolutním nahlédnutím, v kterém se protiklady nejen nevyklučují, ale vzájemně ztotožní, uvedl jejich myšlení do závratného víru, jehož důsledky i ještě dneska sklízíme. Zdá se, že jsme buď schopni jenom krajních stanovisek, vylučujících zcela alternativu, nebo ochromující dialektiky, umožňující nám neustále se ve svých výrociích popírat a přitom zdánlivě mít stále pravdu.

A přece je tu odpradávná cesta jiná. Stačí si uvědomit, že protiklad je pouze extrémní formou rozlišení, které naše myšlení, cítění i vnímání potřebují pro svou určitost: je jeho krajností, kterou lidský intelekt spolu s doplňkovou identitou objevil jako ostrý, tím i účinný, ale také nebezpečný nástroj. Úspěchy klasické logiky a matematiky, které byly vybudovány na principech identity a protikladné negace, zakryly prostý fakt, že v přirozené zkušenosti téměř není čistých protikladů: že jsou v ní odlišnosti, které ovšem lze z jistého úhlu jako protiklady vidět; že přitom tímto viděním lze zkušenost natolik pozměnit, že v ní protiklady nabudou neodolatelné moci.

Protiklad tak ovládl naše myšlení, že o něj v principech opozice nebo oponentury opíráme péči o správu, právo i pravdu. Není populární zpochybňovat právě dneska tyto nástroje. A přece všichni víme, že výhody stereoskopického vidění – tedy vidění přesahujícího plochý obraz a schopného jít do hloubky – jsou dány odlišností vjemů v našich dvou očích: ne jejich protikladem, který by nutně vedl k slepotě. Princip, který si v společenském (a skrytě v každém jiném) myšlení vynucuje protiklad a identitu, je v jádře

princip moci: ona potřeba identifikovat se sebou vše, co mohu ovládnout, a tudíž popřít vše, co se ovládnutí vzpírá. Moc vyvolává protiklad a zpětně protiklad vede k potřebě moci.

Pohledem nezastřeným touto posedlostí se dá uvidět, že zjevně protikladné lidské tendence zpravidla vyznačují důležitý problém existence, jehož se lidé pokusili zmocnit jeho rozkladem. Tak problém lidské rovnosti vyjadřuje – přinejmenším zčásti – starost s hodnocením vzájemné odlišnosti, ať vrozené nebo vnucené společenskou strukturou, a vlivem, k němuž takové hodnocení vede. Je to problém provždy svízelný, který pouhá úvaha nevyřeší – ta může jenom pomoci, abychom se v něm lépe vyznali: např. tak, že odlišíme základní neporovnatelnost (tedy „rovnost“) lidských bytostí v úhrnu jejich existence od hodnocení jejich postojů, rolí, schopností a kvalit. V prvním pohledu, který není v protikladu k druhému, můžeme pak stanovit jistá základní práva, v nichž si musí být lidé rovni prostě proto, že jsou lidskými bytostmi – např. právo na život, na základní důstojnost a rovnost před zákonem. Druhý, hodnotící pohled naopak vnucuje sám fakt, že strukturace jakékoliv společnosti nebo lidské činnosti v sobě obsahuje prvek hierarchie, tedy nezbytně hodnocení. Snaha popírat, že jsou lidé různě nadaní, schopní, rozhodní či výkonní a že jim na základě této odlišnosti náleží rozdílná role rozhodování v organizovaných aktivitách, vede ke škodlivému pokrytectví a dříve či později ke společenskému úpadku.

Bylo by ovšem naivní představit si, že zneužití nezbytné společenské hierarchie k útlaku, ponižování a sobeckému využívání jiných lidí, které lidskou historii provází, bylo založeno jen na špatném chápání problému hodnocení. Je ale stejně naivní nebo obmyslné tvrdit, že lze všechny nepravosti v lidském soužití vyřešit nastolením všeobšáhle rovnosti.

Odpor k hierarchii, který se za staletí v myslích lidí nahromadil, bohužel postihl i nadosobní rozměr lidské senzitivity a postojů, totiž oblast samotných hodnot. Ačkoliv rozvinuté vědomí potřebuje nesouřadné srovnávání, tedy prvek hierarchie, v téže míře jako jej potřebuje rozvinutá společnost, jsme stále více svědky jeho sesuvu. Dokonce často ti, kterým náleží role ochránců a pěstitelů vyšších hodnot, tedy příslušníci inteligence, spěchají s jejich relativizací a destrukcí v bláhovém sebepodbízení davu, aniž si zřejmě uvědomují, že si tím řežou vyvýšenou větev, na níž zatím sedí.

Problém hodnot by se možná trochu projasnil, kdybychom v nich méně viděli autority, žádající naše bezvýhradné podřízení, a více dimenze prostoru, které hodnoty otevírají pro náš vědomý život. Soudobý člověk, živelně se vzpírající všemu, co má nárok být *nahoře*, nemusí tuto vyšší hodnot nutně chápat v pojmech podrobení a poniženého vzhlížení: daleko původněji tato intence čerpá svou moc z impulsu k *vzpřímení se*, který byl v každém z nás i v celém lidském pokolení hlasem probouzejícího se lidství.

Přejdeme v této krátké úvaze k poměru k přírodě a přirozenosti. Spor ovládací manipulace a souznící přirozenosti v podstatě vyjadřuje základní problém lidské existence, kořenící v přírodě a přitom z ní nevratně vyčnělé. Také zde by bylo jistě naivní, vymýšlet pro lidstvo univerzální recept; to ale nutně neznamená před problémem kapitulovat. Rozumný člověk ví, že v prostředí, které mu není bezvýhradně nakloněno, nemůže nekonat; že ale v každém konání vstupuje do kontaktu s mohutnostmi, které jej přesahují a s nimiž je vždy účelnější hledat soulad nežli rozpor. Potíž je v tom, že naše vědění se v tomto směru ukazuje jako stále velmi omezené, že naše poznání se často podobá kuželu světla, který dává jedné části zkušenosti jas a prohlubuje stíny stránky jiné. Co v onom jasu v minulosti ostře vystoupilo, byly dílčí stránky přírody; co zůstávalo ve stínu, byly obecné souvislosti, globální pohledy.

Ve světě, v kterém žije dnešní člověk, nevratně téměř neexistuje skutečně *přirozené* prostředí; stejně v něm ale není ani okrsek, který by byl beze zbytku ovládan vědomou lidskou vůlí. Pokud se lidstvo dosud stavělo ke světu trochu jako dítě ke své stavebnici, kterou lze po libosti představovat a neodpovědně ničit, není o nic méně dětinské, složit ve chvíli krize ruce do klína a důvěřivě čekat, kdy přijde matka Příroda a dá sama věci zas do

pořádku. Totéž lze říci o tak populárním mýtu *přirozených sil*, které mají samy o sobě napravit krizi společnosti od špatně fungující ekonomiky až po rozpadlou morálku.

Nad sporem mezi desintegrační tendencí a trendem k celistvosti stále větších komunit je možno uvážit, že v organické přírodě, tedy ve fylogenetickém stejně jako ontogenetickém vývoji nejsou principy diferenciací a integrace vůbec v rozporu, ale vzájemně se podmiňují v tvorbě každého vyššího organismu. Odlišení části často vede k jisté autonomii, ale ta je vždycky víc než vyrovnána intenzivní komunikační vazbou přes vytvořenou hranici. Je proto snad myslitelné, že integrační a diferenciací tendence v současném společenském světě nejsou v rozporu, že dokonce vyvolávají jedna druhou. Co je mění v absurditu v řadě případů, je pošetilá snaha s obou stran potlačit ten druhý proces ze skrytých nebo otevřených mocenských motivů. Moc, která ztratila svůj smysl a stala se samoúčelem, nesnáší rozmanitost – zná jen pro ni příjemnou stejnost a nepřátelský protiklad: to platí nejen pro vládce velikých říší, ale i pro kapesní Napoleony, kteří – pokud nemohou víc – touží vládnout alespoň uvnitř místních humen.

K otázce lidské identity lze snad říci, že je velkým, možná největším výdobytkem civilizace. Příznakem kulturnosti národa či státu je míra, s níž je lidská identita ctěna. Přesto by asi prospělo, kdybychom ji brali trochu méně vážně, kdybychom se o ni přinejmenším starali s menší křečovitostí. Příklad velkých lidí nejrůznějších národů a dob nám přece ukazuje, že identitu, osobitost, integritu si nelze vyreklamovat ba ani vytvořit: ta jaksi samovolně vzniká úhrnem svobodného, opravdového, zpravidla něčemu oddaného života.

Žádný z naznačených pohledů, odmítajících příkré protiklady, příslušný problém neřeší. Jsou však možnými východisky, z nichž lze vést skutečnou diskusi místo vzájemného potírání. Polarizace do protikladných stanovisek, při níž si každá strana odvede do svého zákopu jeden stěp pravdy, umožňuje už jenom nesmiřitelný boj. I kdyby bylo možné takový boj vyhrát, bylo by to nutně Pyrrhovo vítězství.